

בשם המפורש שלא כדיון, וע"ז כעס טובא שאפשר לשם המפורש להרוג בן אדם שלא כדיון, ולכן עמד וגידף את שם המפורש, ודו"ק היטב. אבל באמת המגדף טעה, דבאמת לא חזר בו משה משיטתו כלל ושפיר ס"ל כהרמב"ן והרג את אבי המגדף כדיון, אלא דלענין חניית הרגלים איכא גזירת הכתוב מחודשת דבעינן "איש על דגלו באותות לבית אבותם" הכתוב שם בפרשה מקודם, דלענין דגלים בעינן יחוס אב דוקא ולא מהני יחוס האם ודו"ק.

הרב ישראל דנדרוביץ

ראש ביהמ"ד באר האבות, מח"ס הנחמדים מזהב, ערד

אוצר החכמה
40429

תלמי - מלך מצרים היה

מעשה בתלמי המלך

על אופן התהוות תרגום השבעים מהתורה לשפה היוונית, מספרים חז"ל במס' מגילה ט. מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושנים זקנים, והכניסן בשבעים ושנים בתים, ולא גילה להם על מה כינסן. ונכנס אצל כל אחד ואחד ואמר להם: כתבו לי תורת משה רבכם. נתן הקדוש ברוך הוא בלב כל אחד ואחד עצה, והסכימו כולן לדעת אחת.

בהמשך נעמוד על חלק משינויים אלו שנעשו על ידי שבעים ושנים הזקנים, אך הנה ראו זה פלא: רש"י בפירושו על אתר פותח את פירוש הסוגיא בקביעה מעניינת וז"ל "תלמי - מלך מצרים היה". וכמובן הקדמה זו של רש"י צריכה ביאור והסבר לשם מה היא באה. הרי לעצם ענין השינויים בין התורה לתרגום, שינויים המבוארים בגמרא באריכות, אין כל משמעות היכן כיהן המלך שציוה על התרגום, וידיעה זו שתלמי מלך מצרים היה לכאורה אינה נותנת ואינה מוסיפה לפירוש הסוגיא ולא כלום. זאת מפני שבאותה מידה בדיוק יכול היה תלמי להיות מלך פרס או מלך רומי, ולצוות על תרגום התורה.

אכן אילו היה תרגום התורה נעשה לשפה המצרית, היינו יכולים להבין את הסיבה שרש"י מציין את העובדא כי תלמי מלך מצרים היה, כהסבר מדוע הוא בחר דווקא בשפה המצרית לתרגום ולא בשפה אחרת. או לחילופין אילו היה תלמי מלך יון, ג"כ היה מקום לציין שמחמת כהונתו כמלך בארץ יון הוא בחר שהתרגום יהיה לשפה היוונית. אולם אם התרגום לא נעשה לשפה המצרית כי אם לשפה היוונית, הרי שבהכרח אין לכך קשר לעובדא היות תלמי מלך במצרים.

מה שמציב איפוא השאלה: אם פרט זה שתלמי כיהן כמלך במצרים אינה תורמת ומועילה להבנת דברי הגמ', אין סיבה שרש"י, שדייק בלשונו עד לאחת, יציין עובדא שאין בידעיתה צורך לסוגיא.

היתכן שהיה מלך ישראל

וראה זה פלא מה שמצאתי להגאון רבי דוד זינצהיים שעמד על קושיא זו בספרו יד דוד (אופיבאך תקנ"ט) "רש"י: תלמי מלך מצרים היה. כתב רש"י כן שלא נפרש מדאמר סתמא 'תלמי המלך' שהיה מלך ישראל, ולפיכך פירש רש"י דמלך מצרים היה כמפורסם. וכבר השתומם עליו ביותר הגאון רבי יצחק גואיטה בספרו שדה יצחק (ליוורנו תר"ו) "ועם האדון הסליחה היאך יעלה על הדעת דמלך ישראל היה, דהרי קאמר להו 'כתבו לי תורת משה רבכם' דמשמע ולא רבו. ולקמן קאמר 'וכתבו לו את צעירת הרגלים, ולא כתבו לו ואת הארנבת, מפני שאשתו של תלמי ארנבת שמה, שלא יאמר: שחקו בי היהודים והטילו שם אשתי בתורה'. ועוד דאם הוא מלך ישראל בודאי היה יודע כל תורת משה והיאך יהפכו לו אפילו אות אחת".

מצרים הוא מקום סכנה לישראל

הגאון רבי אליהו מלובלין מביא בספרו יד אליהו (אמשטרדם תע"ב, סי' מ"ח) שאלה זו כקושיא עתיקה וידועה: "על רש"י שכתב וז"ל תלמי מלך מצרים היה, ולכאורה אין לו הבנה, מה כוונתו להודיענו בזה, ומה נפקא מינה אם היה מלך מצרים או לא, וכבר נתקשו בו רבים". והוא מאריך בפלפול כי כוונת רש"י היתה ליישב בזה כיצד אכן הותר לשבעים ושנים הזקנים לשנות מהאמת בתרגומם, והלוא כבר פסק המהרש"ל בספרו ים של שלמה (ב"ק פ"ד סי' ט') שאסור ללמד תורה לעכו"ם, ומכל שכן שאסור לשנות עבורם שום דין, ואפילו בדאיכא פיקוח נפש, וכיצד איפוא התירו הזקנים לעצמם לתרגם את התורה עבור תלמי, ואף לשנות בה כהנה וכהנה.

ומכח קושיא זו סבר בעל יד אליהו דעל כרחינו צריכים אנו לומר כי אין להחמיר ולאסור גם בדאיכא סכנה, כי הרי קיימא לן שאין דבר העומד בפני פקוח נפש, ומהיכי תיתי לומר כי איסור זה חמור משאר מצוות התורה אשר בהן לא נצטוינו על יהרג ואל יעבור, ובודאי שאין האיסור אמור אלא כשיש חשש סכנה, שאז אסור לשנות מאומה, אולם כשיש ודאי סכנה אסור להחמיר וחייבים לשנות. (ועיין במהרש"ל גופיה מה שכתב בזה, וצ"ע על בעל יד אליהו).

והנה כבר שנינו בתלמוד הירושלמי במס' סוכה (פ"ה ה"א) בימי טרוגיינוס הרשע נולד לו בן בתשעה באב והיו מתעניין, מתה בתו בחנוכה והדליקו נרות, ושלחה אשתו ואמרה לו עד שאת מכבש את הברבריים בוא וכבוש את היהודים שמרדו בך ... והקיפן ליגיונות והרגן ... והלך הדם בים עד קיפריס. באותה השעה נגדעה קרן ישראל, ועוד אינה עתידה

לחזור למקומה עד שיבוא בן דוד. והקשה הגאון בעל יפה מראה על אתר: כיצד אירע כזאת כתוצאה מהדלקת נרות חנוכה, והלא שלוחי מצוה אינם ניזוקים. ובתוך דבריו כתב לתרץ: שעל היותם במצרים, כמבואר שם בגמרא, הוא שנענשו, ולכן הגם שהיו עסוקים במצוה לא עמדה להם זכות המצוה.

נמצינו למדים שהשהות במצרים גורמת שיחשבו בני ישראל כאילו הם מצויים בסכנה ודאית. וזהו שבא רש"י להשמיע באומרו: תלמי - מלך מצרים היה, להודיענו כי רק מחמת שהיה מלך במצרים, וישראל המצויים תחת שלטונו הם בסכנה ודאית, לכן התירו הזקנים תרגום התורה ואת השינויים בה. ואכן הסכימה דעת המקום עמהם. וכן בספר שדה יצחק בהמשך דבריו הנ"ל ג"כ כתב כעין זה: דרש"י ז"ל אתא לאשמעינן דמה שהביאם לזאת הסכנה הוא מפני שהיו תחת מלך מצרים ועברו על לא תוסיפו לראותם.

סיבת התרגום ליוונית ולא למצרית

סמוך ונראה לדורו של בעל יד אליהו מצאנו רבינו רבי יהונתן אייבשיץ שישב על המדוכה בקושיא זו בספר דרשותיו הגדול יערות דבש (ח"ב דרוש י"ב), והוא מתרץ זאת בטוב טעם ודעת: הנה בגמרא מבואר שכל ההיתר לתרגם התורה לא נאמר אלא לשפה היוונית ולא לשפה אחרת, והגמרא מביאה על כך מעשה תרגום הזקנים כראיה לכך שהתרגום יכול להעשות דווקא לשפה היוונית. אלא שראיה זו טעונה ביאור: מנין לנו שההיתר הוא רק לשפה היוונית, שמא אף לשאר השפות מותר, ואילו מעשה שהיה בתרגום הזקנים כך היה, והוא הדין שמותר גם לשפות אחרות. וזה בא רש"י לתרץ באומרו: "תלמי - מלך מצרים היה", דלכאורה אמורה להשאל השאלה: אם תלמי מלך מצרים היה, מפני מה הוא ביקש שיעתיקו התורה לשפה היוונית, ולא העדיף שיתרגמוה לשפה המצרית - שפת דיבורו ומלכותו, אלא ודאי שאין ההיתר לתרגם התורה אמור אלא לשפה היוונית ולא לשפה אחרת, ולכן אף תלמי מלך מצרים היה נאלץ לקבל תרגום התורה לשפה היוונית, וע"ש מה שכתב עוד בזה. וכיוצא בזה כתב הגאון רבי לוי מבראד בספרו בית לוי (זאלקווי תצ"ב).

טעות מתקני הגירסא

בדרך אגב יצויין כי ראיתי להגאון רבי רחמים חורי, מחכמי העיר ג'רבא לפני מאות בשנים, שכתב בספרו כסא רחמים: בספרים ישנים מצאתי שמחקו 'מצרים' וכתבו 'מלך יון', ואם כי הביא שם גירסאות התואמות לגירסא דידן, אולם נראה כי טעם המתקנים מדעתם היה, כי אילו היה תלמי מלך מצרים מפני מה תרגם את התורה ליוונית ולא למצרית - השפה השולטת במקום מלכותו, ולכן התחכמו ושינו לומר כי היה מלך יון. ולא ידעו ולא הבינו כי אדרבה רק מפני שהיה מלך מצרים הוא שיש לגמרא הוכחה כי מותר לתרגם את התורה רק לשפה היוונית. כי אם לא

כן ומלך יון היה, שמא מעשה שהיה כך היה ואף בשאר השפות מותר. אלא ודאי שמלך מצרים היה, ואם בכל זאת לא תירגמה אלא ליוונית, ודאי שרק בשפה זו הוא דהותר לתרגם, וכדברי היעירות דבש.

‘בחתיכת נייר בלוי...’

והנראה לענ"ד לענות על קושיא זו, בהקדם מילתא חדתא אשר מצאתי. הגאון רבי יוסף חיים מבגדד בספרו בן יהוידע על אתר, מספר כי ‘מצאתי כתוב בחתיכת נייר בלוי שהקשה עט"ר הרה"ג מורי זקני רבינו משה חיים זלה"ה לתלמידים' הערות בסוגיא זו, ובין הדברים העיר על אחר השינויים שעשו הזקנים, והוא בדברי הפסוק (שמות ד' כ') 'ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכבם על החמור וישב ארצה מצרים', והזקנים שינו ותרגמו 'וירכבם על נושא בני אדם', וכפירוש רש"י: "נושא בני אדם - דמשמע גמל, שלא יאמר משה רבכם לא היה לו סוס או גמל". והעיר על כך, דמשמע שכוונת רש"י בזה היא שלא יתגנה משה רבינו בכך שהיה עני ולא היה לו אלא חמור ולא סוס או גמל, ולכאורה מה גנאי יש בזה, ואדרבה מעלה יתירה הוא שהיה שמח בחלקו ולא רדף אחרי הממון.

חמורו של אברהם

ומדיליה הוסיף רבי יוסף חיים והקשה שם עוד: אם אכן הקפידו הזקנים על כבודם של רועי ישראל, שאין זה נאה להם שיאמרו עליהם כי עניים היו ורוכבים על החמור, מפני מה לא הקדימו לשנות זאת כבר אצל אברהם אבינו שנאמר בו (בראשית כ"ב ג') 'וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמרו ויקח את שני נעריו ואת יצחק בנו, ואף כאן היה לזקנים לתרגם שאברהם אבינו חבש את נושא בני אדם. וכן ראיתי להגאון רבי יעקב טולידאנו, רבה של מכנאס שבמרוקו (ת"נ-תקל"א) בספרו ברית יעקב כאן, שאף הוא עמד על קושיא זו והניחה בצריך עיון.

חמור בן מאה צבעים

עוד מצאתי להגאון רבי נסים שלמה אלגזי בספרו גופי הלכות (אזמיר תל"ה) שהקשה ממה שמצאנו במס' סנהדרין צח. ששבור מלכא טען לשמואל אודות פחיתות הכבוד שיש בכך שלעתיד לבוא יבוא מלך המשיח כשהוא רוכב על החמור ולא על סוס, והשיבו שמואל בדחיה בעלמא: שלא יהא זה חמור מן השורה כי אם חמור בן מאה גוונים. ואם כן יכולים היו הזקנים להשאיר את דברי הפסוק על מכונם, ואם יקנטרם תלמי בדברים יאמרו לו כי גם חמור זה הוא חמור בן מאה צבעים, וכבוד הוא לרכוב עליו יותר מסוס.

שנאת המצריים קלקלה השורה

ומחזורתא לומר בזה דבר נאה ומתקבל: המעיין היטב בשינויים השונים ששינו הזקנים בתרגומם ישים לב כי חלק נכבד מאותם שינויי תרגום לא באו לעולם אלא כתשובה לטענות קנטרניות שאין להם עם

האמת ולא כלום. אדם שמבקש אמת וצדק, גם אם אינו נמנה על בני ישראל אינו אמור להתפס לזוטות ולדקדוקי עניות כמו אלו שמחמתן באו שינויי התרגום. ניכר באופן ברור כי הזקנים בשינוייהם אלו נזהרו באופן יוצא מהכלל שלא ליתן פתחון פה אפילו לטענות שניתן לדחות אותם בקל.

כדוגמא בעלמא: על הפסוק (במדבר ט"ז ט"ו) ויחר למשה מאד ויאמר אל ה' אל תפן אל מנחתם לא חמור אחד מהם נשאתי ולא הרעתי את אחד מהם, שינוי הזקנים ותרגמו: לא חמר אחד מהם נשאתי, וכפירוש רש"י "שלא יאמר חמור לא לקח, אבל חפץ אחר לקח". והלוא אין ספק כי טענה זו מגוחכת היא להפליא: אם משה רבינו בא לומר שלא קיבל מהם טובת הנאה, הרי ברור כי החמור לא נאמר אלא כמשל, וכשם שלא לקח מהם חמור כך לא לקח מהם דברים אחרים.

דבר נוסף ניתן להבחין כי חלק חשוב מאותם שינויי התרגום קשור לארץ מצרים ולמשה רבינו – גואלנו מארץ מצרים. וא"כ ניתן לחדש ולומר שהאמת היא כי אילו היה התרגום נעשה לצורך מלך רומי או מלך פרס וכיוצא באלו, לא היו הזקנים צריכים לשנות אותם שינויים הקשורים לארץ מצרים או למשה רבינו, שכן כל בר-דעת היה מבין את האמת גם ללא אותם תיקונים.

אולם שונה היה תרגום זה שנעשה לצורך מלך מצרים, אשר לעמו היתה ששנאה כבושה אל משה רבינו ותרעומת שכנה בלבם על כל ענין זה של יציאת מצרים, כך ששנאתם זו היתה מקלקלת להם השורה לגלות פנים בתורה שלא כהלכה ולחפש דופי בכל אותם מקראות השייכות ליציאת מצרים ולמשה רבינו. ולפיכך היו צריכים הזקנים להזהר משנה זהירות בכל הקשור לפסוקים אלו, כדי שלא ליתן פתחון פה ביד מלך מצרים ועמו שהיו מבקשים להכפיש ולהטיל סרה במשה רבינו ובעניני יציאת מצרים.

זה מה שבא רש"י להדגיש באומרו: תלמי – מלך מצרים היה, שכן בכל תרגום הנעשה לאומות העולם אין סברא שיהיו צריכים לשנות שינויים כגון אלו, אלא שכאן היה זה תלמי מלך מצרים, ומשכך הוצרכו להקפיד ולשנות אפילו במילתא זוטרתי.

ובזה מתורצים להפליא שלושת ההערות שהעירו גאוני הדורות אודות השינוי שכתבו הזקנים 'נושא בני אדם' במקום 'חמור', כי אכן ודאי דאליבא דאמת אין זה גנאי למי שמשתמש בחמור וכל אורחותיו בצניעות, ובפרט אם זה מחמת שאינו רודף אחרי הממון, ולכן בודאי אצל אברהם אבינו לא היו צריכים לתקן כהאי גוונא. אלא שהמצריים לא בקשו האמת כלפי משה, ומתוך רצונם לקנטר הרי גם בטענה של מה בכך היו עושים כן. ולכן גם אין מקום לענות להם כי היה זה חמור בן

מאה צבעים, כמו שענה שמואל לשבור מלכא, כי המצריים לא בקשו האמת כי אם להטיל דופי.

דיפתרא של אלהות

ועם רעיון זה שהיות תלמי מלך מצרים שימש כשיקול בהחלטת הזקנים על שינויי התרגום, יש להוסיף ולהבין גם השינוי הראשון ששינוי הזקנים בתרגומם, שלא כתבו (בראשית א' א') בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ, כי אם "אלהים ברא בראשית", ופירש רש"י: "אלהים ברא בראשית - את השמים, שלא יאמר בראשית שם הוא, ושתי רשויות הן, וראשון ברא את השני". אלא שכתבו התוס' שם: וקשה שהרי בראשית אין זה שם כלל אלא משמעו בתחילה, ועוד שכתבו לו בלשון יונית בתחילה.

אולם כבר נודעו דברי המדרש (ילקוט שמעוני, שמות רמז קע"ה) אמר פרעה למשה: מי ה' – הוצאתי דיפתרא של אלהות ובקשתיו בתוכה ולא מצאתיו, אמר ליה: שוטה שבעולם, האלוהות שבידך מתים הם אבל אלהינו חי וקיים, (וראה כן גם בשמות רבה, ה' י"ד ובתנחומא וארא ב'). כך שמסורת היתה ביד המצריים עוד מאותו פנקס 'דיפתרא של אלוהות' שהיה ביד פרעה, להתעלם משמו של הקב"ה, ולכן אף בפסוק זה היו מבקשים לקלקל ולסרס פירוש המקרא, הגם דלפי פשוטו אין צורך בזה. ובזה מיושב היטב דקדוק המפרשים שתהו מפני מה אכן לא נאמר בפסוק 'אלהים ברא בראשית', אלא שתיקון זה לא נעשה אלא לצורך המצריים שרצונם היה לקנטר כמעשיהם מימים ימימה.

משה רבינו לחש את השינויים

אגב אורחא, ברצוני לקבוע כאן מקום לידיעה מעניינת ביותר, שמסורת היא בידי חכמי תימן כי משה רבינו הוא זה שכבר אמר את כל אותם השינויים הללו שתרגמו לימים הזקנים לתלמי. וכך הביא בספר 'אור תורה' (פרשת וילך) על הפסוק (דברים ל"א כ"ח) "הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ושטריכם ואדרבה באזניכם את הדברים האלה", מכתיבת החכם רבי יחיא יעיש חמדי: "צריך עיון מה לחש להם. ושמעתי מר' מעורר שלחש לחש מה ישנו לתלמי המלך כמו שמפורש בגמרא".

דא עקא שמלשון הגמרא "נתן הקדוש ברוך הוא בלב כל אחד ואחד עצה, והסכימו כולן לדעת אחת" מפורש כי היה זה נס מיוחד שנתן הקב"ה עצה בלבם שיסכימו כולם לדבר אחד. ושמא בימי משה ידעו השינויים הללו ונשתכחו מהם, ומה שהזקנים הסכימה דעתם לעצה אחת היה על ידי נס.

